

Veli-Pekka Lehtola

Porojen kansallisuus? Suomen ja Norjan kiista rajaseudun poronhoidosta 1900-luvun alkupuoliskolla

Keskitalvi 1930-luvun vaihteessa. Utsjoen nimismies E. N. Manninen on jo edellisellä aamuna lähtenyt hiihtämään virkapaikaltaan kahden apulaisensa, Polis-Aslakin (poliisi Aslak Guttorm) ja poroisäntä Ovlá-Pieran (Piera Länsman) kanssa. Saamansa vihjeen perusteella nimismies on menossa tekemään yllätystarkastusta Inarijoelle, jossa on nähty suuri ”ulkomainen” poroelo. Kyseessä ovat Norjan puolen porosaa-melaiset, jotka talvisin syöttävät tokkiaa myös Suomen puolen jakälämailla, vaikka se on kielletty vuoden 1852 rajasopimuksessa.

Nimismiehen yllätysisku on vaarassa epäonnistua, kun paikallinen ”lähetti-järjestelmä” on alkanut toimia viimeistään yöpaikasta: joku on lähtenyt aamuvarhain viemään sanaa tarkastajien tulosta. Nimismiehelle ei riitä pelkkä havainto poroista, vaan hänen on saatava ”tunnustodisteena” vähintään yksi poro todisteeksi siitä, että poroja on ollut laittomasti liikkeelle. Siksi nimismiehen on käytävä totinen kilpa-juoksu pakoon pyrkivien poronomistajien kanssa, kuten Manninen myöhemmin kuvasi kaunokirjallisesti muutetuinimin:

Suvannon yläpäässä liikkuu harmaja, valtaisa massa, valuu Suomen vaaroista yli joen, nousee kiireesti Norjan tunturikeiloille. Sarvimetsä lainehtii, lukemattomat napsavat kintut vipajavat, pororengit ja piit huutavat, kiljuvat: koirien kuoro on katkeamaton. Lumi ja sora pölyyää – sarvimetsän yllä liikkumaton huurupilvi, tuhansista läähättävistä keuhkoista ulos puhallettu.

Heikka-Piehtar itse, Ruijan pororikkaista ensimmäinen, seisoo jäällä ja ohjaa menoa. – Heikka-Piehtar mittaa matkoja silmämäärin, laskee hetkiä sydämenlyönnein. Ehtiikö hänen väkensä yli tien omalle puolelle, ennen kuin Suomen virkarosvot kappaleen laumasta kerkeävät haltuunsa kietaisemaan?! Jos yhdenkään saavat – yhden ainoan! – se tietää Heikka-Piehtarille yli 200 pään menetystä 4000:sta. Hän, Heikka-Piehtar, tuntee lain siltä kohti, on ennenkin ollut leikissä mukana.

Mannisen kertomuksessa asiantuntija Ovlá-Piera ehtii ottaa suopungilla kiinni vasan, jolla koko elon käynti Suomen puolella voidaan osoittaa. Todistuskappaleen ansiosta nimismies voi sakottaa kymmenen prosenttia Suomessa käyneestä elosta. ”Me siis nipin napin voitimme pelin – mutta voitimme kuitenkin. Se siitä pelistä. Eri asia on sitten, miten toivottavaa ja paikallaan tällainen takavarikkosysteemi näillä raukoilla rajoilla on.”¹

Mannisen kuvaus on esimerkki siitä rajanvalvonnasta, jota nimismiehet olivat tehneet Norjan vastaisella rajalla 1800-luvun loppupuolelta alkaen. Venäjä oli sulkenut rajan vuonna 1852, koska Norjan puolen porojen vierailut Suomen jäkälemailla olivat aiheuttaneet ristiriitoja jo pitkään. Yhdessä Venäjän ja Ruotsin rajasulun (1889) kanssa se johti suureen käymistilaan kolmen pohjoismaan saamelaisten poronhoidossa.²

Martti Linkola on todennut, että rajasulku oli haitallinen ja suorastaan julma toimipide saamelaisten perinteisen poropaimentolaisuuden kannalta. Rajasulkujen on nähty lopettaneen vuosisataisen laajamittaisen poronomadismin, joka perustui pitkiinkin muuttoihin sisämaan outa- eli metsäalueen ja Jäämeren rannikon välillä.³ Eri-laisten säännösten ja sakotuskäytäntöjen avulla viranomaiset pyrkivät huolehtimaan siitä, että poronhoitajat eivät päässeet toisen valtion laidunmaille.⁴

Rajasulkujen näkyvimpänä seurauksena olivat porosaamelaisten muutot maasta toiseen. Kuten Venäjä oli toivonutkin, Suomen puolen laitumet säästyivät ja poronhoito esimerkiksi Inarin alueella kehittyi aiempaa suotuisammalla tavalla.⁵ Sen sijaan Norjan puolen porosaamelaisille rajasulkujen vaikutukset olivat raskaat. Kun pääsy Enontekiölle ja Ruotsiin estyi, paine suuntautui Norjan tunturiseudun talvilaitumille, joilla oli muutenkin runsaasti poroja. Tilanne johti saamelaisten massamuuttoihin, jotka suuntautuivat vuosikymmenten kuluessa eri osiin Suomen, Ruotsin ja Norjan pohjoisosiin, lopulta jopa keskiseen Skandinaviaan.⁶

¹ E. N. Manninen, ”Norjan poroja takavarikoimassa” ja ”Poropykälä käytännössä”. *Suoman Kuvalehti* 33–34/1932; ks. E. N. Manninen, *Kahdentoista härjän raito*. Toim. Veli-Pekka Lehtola. Kustannus-Puntsi, Inari 1998.

² Bjørn Aarseth, ”Grenseoppgjørene og konsekvensene av disse for den nordsamiske bosetting i Norge”. *Grenser i Sameland*. Red. Bjørn Aarseth. Samiske samlinger Bind XIII. Borsk Folkemuseum, Oslo 1998, 43–82.

³ Martti Linkola, ”Saamelaisten paimentolaisporonhoidon vaiheet”. *Lappi 4: Saamelaisten ja suomalaisten maa*. Toim. Martti Linkola. Karisto, Hämeenlinna 1985, 177–186.

⁴ Kirsti Strøm Bull, ”Rettshistorie 1852–1960”. *Reindriften i Finnmark. Rettshistorie 1852–1960*. Kirsti Strøm Bull – Nils Oskal – Mikkel Nils Sara. Cappelen akademisk forlag, Oslo 2001. Norja vahvisti rajasulun omalta puoleltaan v. 1854

⁵ Tarja Nahkiaisoja, ”Inarilaisten elinkeinot 1877–1920.” *Inari – Aanaar. Inarin historia jääkaudesta nykypäivään*. Toim. Veli-Pekka Lehtola. Inarin kunta, Inari 2003, 231–232.

⁶ Mikkel Nils Sara, ”Reindrift og grensesperringar – om eldre tiders årssyklus i Kautokeino”. *Reindrift i endring. Ottar* 1, 2006, 4–9.

Tilanne oli pitkään sekava, sillä poronhoidon etujen mukaisesti saamelaiset muuttivat valtakunnasta toiseen niin, että usein kyse saattoi olla liikkumisesta vain henkilökirjoissa. Vuosina 1853–1882 peräti kolmisensataa saamelaista muutti Koutokeinon alueelta Kaaresuvantoon, josta he Ruotsin alamaaisina saivat laiduntaa Suomen puolella. Vuoden 1889 rajasulku esti senkin. Ruotsin poronomistajien sallittiin tosin vielä kulkea kahdesta kohtaa Enontekiön alueen läpi Norjaan, mutta tämäkin oikeus lakkasi pian. Norjan ja Ruotsin poroilla ei ollut enää asiaa Suomen laitumille.⁷ Erillisiä sopimuksia saatettiin tehdä senkin jälkeen.⁸

Suomen puolella tunnetuin porosaamelaisten muuttoliike suuntautui Enontekiön alueelta Sompion seudulle Pohjois-Sodankylään, jonne syntyi kokonaan uusi saamelaisasutus 1870-luvulta lähtien.⁹ Samalla tavoin porosaamelaisia muutti Teno- ja Inarijoen alueilta Koillis- ja Länsi-Inariin, jossa pohjoiset muuttajat kohtasivat lännestä muuttaneita saamelaisia. 1900-luvun vaihteessa.¹⁰ Enontekiön porosaamelaisia muutti myös Pohjois-Kittilään ja vielä 1930-luvun alussa Länsi-Inariin.¹¹

Muuttoliikkeiden lisäksi rajasulut aiheuttivat jatkuvaa käymistilaa esimerkiksi Enontekiön ja Käsivarren seuduilla 1800-luvun loppupuolelta toiseen maailmansotaan saakka. Artikkelini tarkoituksena on kahden Suomen puolen arkistolajin, rajaseudun nimismiesten asiakirjojen sekä 1920- ja 1930-luvuilla työtä tehneen Porolaidunkomissionin aineiston, avulla tutkia viranomaisten toimenpiteitä rajanylitysten lopettamiseksi sekä niiden yhteyttä poliittiseen toimintaan. Valtioiden tyytymättömyys rajanylitysten valvontaan lisääntyi erityisesti Suomen itsenäistymisen jälkeen ja poroista tuli eräs kiistakappale Norjan ja Suomen välisessä kädenväännössä 1920- ja 1930-luvuilla.

⁷ T. I. Itkonen, *Suomen lappalaiset II*. WSOY, Helsinki 1948, 124–125.

⁸ Esim. Kaleva 14.10.1904 ja 11. 1. 1906.

⁹ Ks. erityisesti Martti Linkola, ”Sompion porolappalaiset.” *Entinen Kemijoki*. Weilin + Göös, Helsinki 1967, 251–263; Marjut Aikio, ”Saaritunturien saamelaiset”. *Saamelaiset – sovinnolliset sopeutujat*. Toim. Raili Huopainen. Lapin maakuntamuseo, Rovaniemi 1987. 17–37; Marjut Aikio, *Saamelaiset kielenvaihdon kiertessä: kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1988, 65.

¹⁰ Ks. esim. Samuli Paulaharju, *Taka-Lappia*. WSOY, Helsinki 1927, 119, 148–149.

¹¹ Esim. Klemetti Näkkäläjärvi, *Eallin Jávrrresduoddaris. Nuorta-Eanodaga lagašhistorjá sániiguin ja govaiguin. – Jauristunturin elämä. Itä-Enontekiön lähistoriaa sanoin ja kuvin*. Eanodaga sámiid searvi, Enontekiö 2004, 36; Nils-Henrik Valkeapää, ”Vuovjjuš – Enontekiön paimentolaissaamelaisuutta kuvaava näyttely”. Näyttelyesite, Siida. Versio 29.7.2006. (Julkaisematon käsikirjoitus) 2006.

Ammutaanhan porojakin

Martti Linkola on todennut, että rajasulun välitön ja tiukka noudattaminen olisi tien-nyt vakavaa uhkaa koko paimentolaisporonhoidolle. Hänen mukaansa porosaamelaiset pystyivät ihailtavalla tavalla sopeuttamaan elinkeinonsa ja elämänmuotonsa muuttuneeseen tilanteeseen joko muuttamalla alueelta toiselle porojensa kanssa tai jatkaa perinteistä poronhoitoa uudessa muodossa, valtiorajojen sisällä, mutta kuitenkin perinteisin menetelmin.¹²

Vuoden 1852 rajasulku perustui Venäjän antamaan yksipuoliseen määräykseen, jonka Norjan viranomaiset saattoivat vain julistaa ilmoitusasiana. Norja vahvisti sen kaksi vuotta myöhemmin. Koska kyseessä ei ollut kahdenkeskinen sopimus, Norjassa ja Suomessa tuli voimaan erilaiset määräykset rajan valvomiseksi. Suomessa Keisariallinen kirje vuodelta 1853 kielsi Norjan poronhoitajia (jotka kaikki olivat saamelaisia) tulemasta Suomen Lappiin. Suomen nimismiehille annettiin lupa takavarikoida rajan ylittäneistä poroista kymmenesosa, minkä ohessa yksityisille aiheutettu vahinko oli korvattava asiantuntijoiden arvion mukaan. Säädestä nimitettiin ryöstölaiksi.¹³

Norjan viranomaisilla samanlaista oikeutta ei ollut. Vuoden 1854 säädökset koskivat lähinnä Ruijan omia porosaamelaisia, joiden laitumet jaettiin kesä- ja talvi-alueisiin, jotta Suomen rajan vastaiset tunturialueet jäisivät kesäisin rauhaan Norjan omilta poroilta. Vaikeampaa oli estää Suomen puolen poroja pääsemästä näille rauhoitetuille laitumille. Takavarikoinnit eivät olleet sallittuja, vaan nimismiehet pystyivät käytännössä antamaan sakot, joita sitten perättiin virallisia kanavia myöten. Tilanne aiheutti runsaasti ”valituksia ja esityksiä sekä lappalaisten että paikallisten viranomaisten taholta”.¹⁴

Suomalaiset nimismiehet toteuttivat sakotuskäytäntöä paikan päällä. Kaikista Suomen puolelta tavoitetuista vieroporosta takavarikoitiin joka kymmenes ja myytiin huutokaupalla valtion laskuun. Jotkut maksoivat takavarikoinnin mieluiten heti rahassa.¹⁵ Vuosina 1869–1900 Norjan poroja takavarikoitiin Inarissa 1603 päätä,

¹² Linkola 1985, 177, 180.

¹³ Esim. Kunink Norjan lähetystön kirje min. Erichille 11. 5. 1920. Liite 5 (suomennos). Porolaidunkomissionin arkisto (PLNKA) 540 154:1. KA.

¹⁴ Strøm Bull 2001, 53. Strøm Bull toteaa: ”De finske-russiske myndigheter bestemte at hvis rein fra norsk side beitet på finsk grunn, skulle ti prosent av dyrene konfiskeres for de ble drevet tilbake. – – Slike bestemmelser ble ikke gitt fra norsk side vis-à-vis rein som krysset grensen fra Finland.” Vuonna 1888 annetulla lailla kesälaitumet jaettiin virallisesti porosaamelaisten kesken. Rajasulun myötä laitumet vähenivät niin, että kävi välttämättömäksi rauhoittaa läänin sisäosissa sijaitsevat laitumet Kaarasjoelta Varankiin kesälaidunnalta, joka rajattiin rannikon vuonoihin ja saariin. Koutokeinoa sama määräys tuli koskemaan vuonna 1903. Norjan maanv. depart. selvitys porolaitumista, Liite 6 (suomennos). PLNKA 540 154:1. KA.

¹⁵ Matti Enbuske, *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemien Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*. SKS, Helsinki 2008, 426.

Utsjoella 85 sekä Enontekiöllä 486, minkä lisäksi Enontekiöllä nimismiesten haaviin jäi myös 1175 Ruotsin puolen poroa. Tilaston perusteella Suomen puolella oli käynyt tuona aikana siis noin 35 000 poroa, jotka oli havaittu. Se ei suinkaan ollut todellinen luku. Esimerkiksi Utsjoella valitettiin 1890-luvulla, että Norjan saamelaiset pitivät pitkin talvea ajokkaitaan ja juhtiaan Suomen puolella. Tenonsuun markkinoille mennessään he jättivät poronsa Nuorgamin takamaille, jossa oli talven aikana satoja poroja.¹⁶

Suomen puolella rajanvalvonta näyttää tiivistyneen 1890-luvulla, jolloin Enontekiön nimismies A. A. Manninen otti tavakseen tehdä rajantarkastusmatkan pari kertaa vuodessa vuoroin molemmille rajoille. Sen lisäksi hän teki yllätystarkastuksia saamiensa vihjeiden tai ilmiantojen perusteella. Kun Norjan poroja jäi usein kiinni talvisin, saamelaiset ottivat tavaksi laskea porot syyskesällä hajalleen Suomen laitumille lihottaakseen niitä kestävämmän seuraavan talven jäkälänpuutetta. Estääkseen ”maamme jäkälämaiden raikausta” Manninen alkoi tehdä tarkastuksia syksyisinkin.¹⁷

Yleensä pari-kolmeviikkoisilla rutiinimatkoillaan nimismies tavoitti 100–500 poron tokkia, joista joka kymmenes poro takavarikoitiin. Takavarikoinnit pelästyttivät rajan takana asuvia saamelaisia aina vähäksi aikaa niin, että he olivat tavallista varovaisempia laiduntamisessaan rajan toisella puolella. Kun tarkastusmatkat usein suuntautuivat vuorotellen kummallekin rajalle, toinen puoli ehti taas ”villiintyä”.¹⁸

Rajantarkastusten voi nähdä tapahtuneen lähes täysin suomalaisin voimin ja jopa suomalaisten hyväksi. Enontekiön nimismiehet käyttivät vuosisadan alkupuolella uskottuina miehinä vain suomalaisia talollisia – saamelaisia tähän luottamustoimeen ei kelpuutettu. Apulaiseksi saattoi käydä luotettava saamelainenkin. Talolliset myös hyötyivät tarkastuksista, sillä takavarikoidut porot myytiin yleensä huutokaupoissa mieluummin lähellä takavarikkopaikkaa. Ensimmäisinä paikalla (edulliseen hintaan) olivat tietysti uskotut miehet ja kätyrit.¹⁹

Nimismiehet pohtivat joskus takavarikointien oikeutusta. He saattoivat joinakin vuosina kirjoittaa raportteihinsa ymmärtävästi, että laidunmaat naapurivaltakunnissa, varsinkin Ruotsissa, olivat kovilla. Niinpä poroja kuoli usein nälkään ja ”huonon

¹⁶ Itkonen 1948 II, 124–125.

¹⁷ Kert rajantark vuonna 1900. DIVa:1. Enontekiön nimismiehen arkisto (ENA). Oulun maakunta-arkisto (OMA).

¹⁸ Kert rajantark 10. 1. 1915 ja 10.10.1919. DIVa:1. ENA. OMA; I. Itkonen E. N. Manniselle 12.12.1923. PLNKA 540 154:2. KA.

¹⁹ Kert rajantark 7. 9.–24. 9.1899. DIVa:1. ENA. OMA. Esimerkiksi syyskuussa 1899 nimismiehen uskottuina miehinä toimivat Fredrik Rova ja Eemeli Kumpulainen, ”käytyreinä” Hermanni Kuru ja Samuel Harju. Apulaisina saattoivat olla saamelaiset Antti Logje ja myöhemmin Niila Proksi ja Nils Tornensis. Viestiä huutokaupasta levitettiin lähiseutujen taloihin, kun taas saamelaiset eivät useinkaan päässeet paikalle. Esimerkiksi syyskuun 1899 matkalla huutokaupattiin 40 poroa, joista eräs talollinen osti kaikkiaan 17. Ainoana saamelaisena paikalla oli apulaisena toiminut Antti Logje, joka osti yhden runon 14 markalla ja vuongelin kymmenellä. Yllätysiskuista ks. esim. Kert rajantark vuonna 1900. DIVa:1. ENA. OMA.

kaivosvuoden sattuessa voipi nousta täten kuolleiden porojen luku yhdessä ainoassa seurakunnassa useampiin tuhansiin”. Sen takia rajan takana oli paineita tulla Suomen puolen laiturille.²⁰ Vuosina 1904–06 Pohjois-Ruotsin laiturilla oli erityisen huonoja vuosia, mikä aiheutti ristiriitoja Ruotsin ja Suomen välillä. Niinpä senaatti myönsi keväällä 1906 syöttöoikeuden Ruotsin poroille Enontekiöltä 3–4 kuukaudeksi erillistä maksua vastaan.²¹

Muulloin laki oli kuitenkin laki, eikä nimismiehille tuottanut tunnonvaivoja sakottaa rajan ylittäneitä porosaamelaisia. Näyttää siltä, että nimismiehistä esimerkiksi Manninen ja myöhemmin Ilmari Itkonen jopa nauttivat ”kilpajuoksusta” Norjan tai Ruotsin porosaamelaisten kanssa. Saamelaisille takavarikoinnit olivat tietysti menetys, mutta huonoina talvina riski otettiin jopa tietoisesti. Vaikka saamelaiset tiesivät takavarikoinnin uhkasta, ”eivät he siitä välitä, sillä hyöty kuitenkin kaikissa tapauksissa on suurempi”.

Muistakin yhteyksistä käy ilmi, että takavarikoiteja saatettiin pitää tietynlaisena veronmaksuna mahdollisuudesta syöttää poroja. Joskus vero saattoi nousta korkeaksi, sillä poronomistajat saattoivat viivytellä poistuessaan maasta, jos nimismiehen tarkastusmatkan arveltiin edenneen muualle. Yllättäessään saman token paluumatkallaan nimismies saattoi sakottaa uudelleen. Itkonen tosin antoi yleensä armon käydä oikeuden edellä ja tehdä takavarikon vain siltä osalta eloa, jota ei edellisellä kerralla verotettu.²²

Nimismiesten kertomuksista käy ilmi, että saamelaiset saattoivat tehokkaan valvonnan avulla säästyä ”kokoveron” maksamiselta. Huolimatta monenlaisista salailutoimista, saamelaiset saivat useinkin tietää nimismiehen matkasta jo hyvissä ajoin ja ehtivät siirtää suuren osan poroistaan rajan yli. Viimeistään yöpyminen talollisen luona saattoi koitua kohtalokkaaksi tarkastuksen onnistumiselle niin, että joku ehti varoittamaan poroelon paimenia ennen tarkastajien tuloa. Joskus Itkonen miehineen saattoi yötä myöten hiihtäen yllättää token niin, että hikinen viestinviejä saapui tokkaan tunnin-pari myöhässä.²³

Viestintäjärjestelmä kuvasi sitä tosiasiaa, että pitäjän omat saamelaiset eivät olleet yhteistyöhaluisia nimismiehen kanssa, kuten Itkonen vuonna 1914 valitteli: ”Pohjoisempana paimentavissa lappalaisissa on havaittavissa se yhteinen piirre, etteivät he ole taipuvaisia, vaikka käsittävätkin mitä vahinkoa Ruotsin ja Norjan porot saattavat jäkälämaille [aiheuttaa], antamaan ajallaan tietoa niitten maassa-olosta, vieläpä vain vaillinaisesti ilmoittavat - tai suoraan salailevat, niitäkin vieroporvoja, mitkä ovat heidän omista eloissaan.” Eräänä syynä Itkonen piti saamelaisten pelkoa Norjan poronhoitajien kostosta. Toinen syy oli se, että sukulaisuuden ja kauppasuhteiden takia

²⁰ Kert rajantark vuonna 1898–1918. DIVa:1. ENA. OMA

²¹ Esim. Kaleva 14.10.1904 ja 11.1.1906.

²² Kert rajantark 10.1.1915 ja 10.10.1919. DIVa:1. ENA. OMA; I. Itkonen E. N. Manniselle 12.12.1923. PLNKA 540 154:2. KA.

²³ Kert rajantark vuonna 1898–1918. DIVa:1. ENA. OMA

Suomen saamelaiset katsoivat parhaaksi valvoa Norjan saamelaisten etuja. Siksi vieroporojen tavoittaminen oli kiinni sattumasta - ja oveluudesta.²⁴

Rajat olivat halkaisseet monia sukujen paimennusalueita. Tilanteeseen pyrittiin sopeutumaan salapaimennuksen avulla eli siten, että saamelaiset pitivät omia porojaan rajan takana asuvien sukulaisten eloissa. Jos nimismiehen epäluulo kävi suureksi, Norjan ja Ruotsin poronomistajat saattoivat muuttaa Enontekiölle rengeiksi siirtäen omat poronsa sukulaistensa tokkaan. Jotkut jäivät sittemmin vakinaisesti asumaan.²⁵

Nimismies Ilmari Itkosen mielestä rajantarkastusmatkat eivät suuntautuneet pelkästään rajamääräysten noudattamiseen, vaan niillä oli moraalista merkitystä oman alueen saamelaisille, ”sisäisen järjestyksen ja lappalaisten kurissapidon kannalta”. Salapaimennuksen estämiseksi tarkastuksia tehtiin usein Enontekiön saamelaisten poroeloissa, joissa etsittiin hupurakorvia eli ”pilamerkkisiä” poroja. Itkosen mielestä sillä oli ainakin ennaltaehkäisevä merkitys, antoihan se viestin siitä, että ”väärin saatu väärin menee”. Nimismiehen matkapäiväkirjan merkinnät ”porokylä tarkastettu” ja ”elo tarkastettiin” viittasi siis myös porovarkauksien valvontaan. Vuosina 1915–1919 Itkonen kertoi takavarikoineensa varkailta 80 elävää poroa.

Itkonen epäili joidenkin käyttävän rajan yli tulleita vieroporoja jopa hyväkseen omissa porovarkauksissaan. Erityisesti Piennin kylä oli niin Mannisen kuin Itkosenkin silmätikkuna. Itkosen mukaan varastettuja poroja saatettiin merkitä tietoisesti Norjan tai Ruotsin saamelaisten merkkeihin. Niitä ei ollut tarkoitukseen luovuttaa rajan taakse, mutta jos nimismies tarkastusmatkallaan tavoitti näitä poroja, poroelon isäntä ei ”omistellut” niitä, vaan luovutti ne mukisematta takavarikoitaviksi. Näin hän säästyi syyteiltä porovarkaudesta. Asia saattoi tietysti tulla ilmi, kun Norjan viranomaiset tutkivat takavarikointipöytäkirjoja, mutta siinä vaiheessa nimismiehen oli myöhäistä avata tapausta uudelleen.²⁶

Päinvastoin kuin suomalaiset, norjalaiset olivat tyytymättömiä määräysten erilaisuuteen. Suomen nimismiehillä oli oikeus takavarikoida Norjan puolen poroja rajanylityksistä, kun taas omia kansalaisiaan heidän ei tarvinnut rangaista rajanylityksistä. Sen sijaan Norjan viranomaiset valvoivat omia kansalaisiaan ylittämästä rajaa poroineen, mutta sakottamista lukuun ottamatta keinoja ei juuri ollut: ”Mitään määräystä, jonka nojalla saisi takavarikoida ulkomaalaisia poroja, mainittu norjalainen laki ei sisällä.”²⁷

Norjalaiset mainitsivat erityisesti Jyykeän (Lyngenvuonon) ja Pohjois-Raisin alueet, jossa Labban ja Kovan sekä Maggan kylät pitivät porojaan kesäisin. Esimerkiksi vuonna 1904 jyykeäläiset valittivat, että heidän niityillään ja karjalaitumillaan

²⁴ Kert rajantark 10.1.1915. DIVa:1. ENA. OMA.

²⁵ Itkonen 1948 II, 169.

²⁶ Kert rajantark 10.10.1919. DIVa:1. ENA. OMA.

²⁷ Ström Bull 2001, 51–53; Norjan maanvilj. depart. selvitys porolaitumista. Liite 6 (suomennos). PLNKA 540 154:1. KA.

oli käynyt jopa 6000–8000 poron laumoja. Suomalaiset asiantuntijat pitivät lukuja suuresti liioiteltuina, koska koko Lapin paliskunnassa arvioitiin tuolloin olevan kolmisentuhatta poroa. Norjan viranomaisten turhautumisesta kertovat myöhemmin julkaistut raportit:

Kun [norjalainen] nimismies yllämainitulla matkallaan kesällä 1904 saapui kyseisille seuduille, osoittautui, että vieraat lappalaiset, saatuaan vihiä nimismiehen tulosta, paikalla jo ennakolta olivat ajaneet suurimman osan poroistaan pois Norjan alueelta. Nimismies tapasi senvuoksi vain pienempiä partioita. Eläimet olivat niin arkoja, ettei niitä voitu ottaa kiinni eikä ajaa merenrannalle, minkä jälkeen niistä n. 20 ammuttiin. Korvamerkit osoittivat, että porot kuuluivat 5 Suomen lappalaiselle. Nämät lappalaiset, joista ainakin joillakin aiemmin ollut tapanansa saapua Jyykeän markkinoille, eivät sittemmin ole olleet maassa tavattavissa, minkä vuoksi mitään oikeudenkäyntiä ei heitä vasta(an) ole voitu panna vireille.

Samana vuonna ammuttiin Suomen puolen poroja myös Kaarasjoella. Venäjän hallitus teki tapauksista valituksen Norjalle ja totesi, että Norjan omien lakien mukaan rajanylityksistä oli tuomittava sakkorangaistuksia, ei ammuttava poroja. Norjalaiset tulkitsivat kuitenkin niin, että Norjan alueella tapahtuvat rikkomukset kuuluivat myös rikoslain piiriin, jossa määräykset syytetyn omaisuuden takavarikoimisesta ja pidättämisestä antoivat täysin laillisen perusteen ampumiselle, koska se oli ainoa keino takavarikoinnin tekemiseksi.²⁸

Norjalaiset valittivat esimerkiksi vuonna 1922, että sakkojen periminen oli usein tuloksetonta: ”Siitä huolimatta, että v. 1854 lain rikkomista on runsaasti tapahtunut, ei - etenäkään viimeisinä 35 vuotena - ole kertaakaan ollut mahdollista saada täytäntöönpannuksi mitään suomalaisten poronomistajain rangaistusta. – – On helppo ymmärtää, etteivät Suomen poronomistajat näissä oloissa näe välttämättömäksi estää porojansa tulemasta Norjan maahan.”

Tromssan fylkessä Suomen saamelaista oli sakotettu viimeksi vuonna 1892 yhteensä 200 kruunulla. Tuomittu ei kuitenkaan sen jälkeen ”ollut täällä tavattavissa”, joten rangaistusta ei koskaan pantu käytäntöön. Turhautuneet norjalaisviranomaiset saattoivat paremman puutteessa tulkita porosaamelaisten rajanylitykset kuuluviksi rikoslain piiriin, joka oikeutti porojen ”pidättämisen” ampumalla. Tämä näkemys, joka perustui jo vuosisadan alussa tehtyyn tulkintaan, nousi uudelleen esiin vuosien 1920–22 asiakirjoissa.²⁹

²⁸ Norjan maanvilj. depart. selvitys porolaitumista. Liite 6 (suomennos). PLNKA 540 154:1. KA.

²⁹ Ptk Suomen ja Norjan valtuuskuntien kok syysk. 1920 (luonnos). PLNKA 540 154:1. KA.

Kilpajuoksua rajalla

Se, että Norjan ja Suomen välisen rajan ylitykset nousivat 1920- ja 1930-luvuilla vakituisiksi kiistanaiheeksi, heijasti laajempia taustatekijöitä kuin pelkkiä käytännön vaikeuksia rajanvalvonnassa. Norja tunnusti Suomen itsenäisyyden ensimmäisten joukossa, mutta tiedot valkoisesta terroristista ja Suomen liittoutumisesta Saksan kanssa muuttivat asenteita. Valtiot joutuivat vastakkain viimeistään Tarton rauhan (1920) myötä, kun molemmat näkivät toisissaan laajentumishaluisen naapurin.

Molemmat vasta itsenäistyneet valtiot suhtautuivat toisiinsa aggressiivisesti niin, että esimerkiksi suomalainen lehdistö suhtautui norjalaisten aikomuksiin pohjoisessa mitä suurimmalla epäluulolla. Kun pohjoisen rajakysymys niiden välillä oli vielä lopullisesti selvittämättä, raja-alueella syntyi monenlaisia ongelmia. Niitä olivat esimerkiksi suomenpuoleisten kolttien kalastusoikeudet, rajan kulku Paatsjoella, Petsamon norjalaisten tilanne suomalaisen alaisuudessa sekä monenlaiset liikenteeseen liittyvät kysymykset. Eräs kiistelyn aihe oli kveenien kohtelu Ruijassa.³⁰

Vuonna 1919 Norja sai Ruotsin kanssa aikaan hyvin edullisen sopimuksen muuttolappalaisten oikeuksista.³¹ Seuraavana vuonna se puuttui myös Suomen rajaa koskeviin ”kelvottomiin” säädöksiin, jotka haluttiin uudistaa Suomen määräysten kaltaisiksi. Norjan pyynnöstä Suomi asetti valtuuskuntansa neuvotteluja varten, joiden tavoitteena oli yhtenäistää säännöksiä. Käytäntö haluttiin saada joustavammaksi niin, että takavarikoimisten lisäksi arvon mukainen korvaaminen olisi ”inhimillisempi muoto kuin ampuminen”.³²

Jo ennen sopimuksen hyväksymistä liikkeelle lähti huhuja, joista Utsjoen poromiesten kokous lähetti julkilausumia Etsivälle keskuspoliisille. Niiden mukaan uusi porosopimus sallisi Norjan porosaamelaisten syöttää porojaan Suomen laitumilla, mikä kokouksen mielestä hävittäisi koko pohjoisimman Suomen poroelinkeinon. Epäilyksiä vahvisti se, että vuodenvaihteessa 1921–22 Norjan porosaamelaissilla oli suuret poroelot Utsjoen itärajoilla.³³

Tekeillä oleva sopimus herätti muutenkin arvostelua, sillä sen nähtiin suosivan enemmän Norjaa kuin Suomea. Lapinmaan vaalipiirin kansanedustaja, majuri Arthur Aspelin, moitti sitä, että sopimusluonnoksen säädökset olivat samanlaiset molemmille osapuolille, vaikka olosuhteet poikkesivat toisistaan. Suomen puolelta karka-

³⁰ Leena Kaukiainen, *Avoin ja suljettu raja. Suomen ja Norjan suhteet 1918–1940*. SHS, Helsinki 1997, 57–75.

³¹ Kaukiainen 1997, 75.

³² Ptk Suomen ja Norjan valtuuskuntien kok syyskuussa 1920 (luonnos). PLNKA 540 154:1. KA; Hall esitys Eduskunnalle Suomen ja Norjan välillä tehdyn sopimuksen hyväksymisestä jne. N:o 9 VP 1922; Ks. myös Elfving 1933, 1571; Kaukiainen 1997, 75–79

³³ “Sopimuksen ja sen vaikutusten arvostelua.” Käsinkirj. muistio. PLNKA 540 154:1. KA.

si enemmän poroja kesäisin Norjan korkeille tuntureille tai rannikon suuntaan kuin Norjasta Suomen puolelle.³⁴ Eduskunta hyväksyi kuitenkin lain vuonna 1922.³⁵

Suomen puolella rajantarkastusmatkat oli keskeytetty varojen puutteessa maailmansodan aikana, joskin Enontekiön nimismies Ilmari Itkonen oli tehnyt niitä epävirallisesti takavarikoinneista kertyneiden tulojen avulla. Tarkastusmatkat tulivat virallisiksi taas 1920-luvulla.³⁶ Viranomaisten vaihtoehtoina oli tehdä joko luontais- tai arvotakavarikko. Edellisessä porotokista eroteltiin paikan päällä kymmenen prosenttia ja myytiin huutokaupassa, jälkimmäisessä korvaus maksettiin rahana nimismiehen tekemän havainnon ja laskelman perusteella porojen keskihinnan mukaan.

Norjalaiset suosivat arvotakavarikkoja, koska he takavarikoivat yleensä kesäisin, jolloin huutokauppaaminen olisi tullut kalliiksi. Suomen puolella takavarikoinnit tapahtuivat yleensä talvella, jolloin ”in natura”-menettely sopi paremmin jo pelkästään paperitöistä pääsemiseksi. Poikkeuksen tekivät huonot kaivostalvet, jolloin porot olivat huonossa kunnossa ja niitä ei kannattanut huutokaupata. ”Sitten tuo tavallinen tapaus, että porot juuri nokan alta ehditään ajaa rajan yli! Siinäähän ei autakaan muu kuin arvon takavarikointi.”³⁷

Vaikka uusissa säädöksissä määriteltiin selkeästi takavarikoimisen edellytykset ja niitä tarkennettiin nimismies Ilmari Itkosen seikkaperäisellä muistiolla sekä muilla määräyksillä³⁸, rajaseuduilla syntyi melkoinen kilpajuoksu niiden kokeilemiseksi ja koettelemiseksi. Itkosen mukaan otteet koventuivat Norjan rajalla. Koutokeinon puolella Norjan viranomaiset olivat ”toimittaneet takavarikoimisia verrattain ankaralla kädellä”, ylittäen sopimuksen ehtoja niin, että poliisikin oli tehnyt takavarikkoja. Sopimuksen mukaan nimismiehillä oli harkintavalta eli ”oikeus, ei pakkoa” takavarikointeihin. Samoin Norjan puolella tehtiin uudistettuja takavarikkoja samoista poroista ilman, että näitä tuotiin ensin rajan yli.

Suomalaisten valitusten mukaan norjalaiset käyttivät muutenkin kyseenalaisia keinoja. He tulksivat sopimuskohtaa porojen ”tapaamisesta” (påträffa) niin, että takavarikointeja saattoi toimittaa pelkkien jälkien perusteella. Siinä, missä Suomen vallesmannit pitivät välttämättömänä laukottaa kiinni vähintään yhden poron todistukseksi tokan vierailusta, Norjan viranomaiset saattoivat vaatia maksua niistäkin poroista, jotka he kertoivat havainneensa kiikarilla jopa kilometrien päästä.³⁹

³⁴ Kaukiainen 1997, 78–79; nimim. F. E. K(ariniemi) Rovaniemi-lehdessä 21.9. ja 23. 9.1922.

³⁵ Laki eräiden säännöksiin hyväksymisestä jne 21.7.1922. VP 1922.

³⁶ I. Itkonen E. N. Manniselle 12.12.1923. PLNKA 540 154:2. KA.

³⁷ Ibid.

³⁸ ”Rajantarkastus Norjan rajalla.” Laati I. Itkonen 10.10.1925. PLNKA 540 154:1. KA. Ks. myös esim. ”Asetus Suomen ja Ruotsin välillä Helsingissä 9 päivänä 1925 solmitun poroja rajaseuduilla koskevan sopimuksen voimaansaattamisesta annettu 15.1.1926. N:o 11.” Suomen asetuskoelma.

³⁹ I. Itkonen E. N. Manniselle 12.12.1923. PLNKA 540 154:2. KA.

Kun viralliset valitukset eivät auttaneet, Itkonen ryhtyi Suomen puolella samanlaisiin toimiin eli toimitti takavarikoiteja jälkien perusteella. Näistä oli vaikea todeta porojen lukumäärää, mutta alkuperän saattoi määritellä. Itkonen teki laskelmat porojen vähimmäismäärien perusteella ja lähetti ”laskuja” Norjan viranomaisille. Itkonen oli vastaiskuunsa niin tyytyväinen, että suositteli samaa Utsjoen nimismiehellekin.⁴⁰ Tyytyväisyys oli kuitenkin ennen aikaista, sillä Ruijan maaherra esitti Itkosen takavarikoinneista valituksen. Itkosen vastavalitus norjalaisten menettelystä johti pitkälliseen selvitystyöhön, jonka tuloksena jälkien perusteella tehdyt takavarikot kumottiin ja tarkennettiin taas määräyksiksi.⁴¹

Suomalaisen tilaston mukaan vuosina 1923–1929 Norjan poroja oli takavarikoitu Suomen puolella yhteensä 2800, pääosin Utsjoen länsirajalta. Norjan puolella suomalaisia poroja oli takavarikoitu huomattavasti suurempi määrä, eli 7970 päättä. Suomalaisien mielestä valvonta Norjan puolella oli paljon tarkempaa kuin Suomessa.⁴² Myönteisenä pidettiin sitä, että vain pieni osa poroista oli takavarikoitu ”luonnon s.o. ampumalla”, minkä sijaan Norjassa sovellettiin enimmäkseen ”poron sovitun raha-arvon takavarikointia”. Takavarikoituista suomalaisista poroista tosin palautettiin Suomeen vain 30 prosenttia.⁴³

Suomen poroista Norjassa tehdyt takavarikot 1923–28⁴⁴:

Vuosi	Määrä	Niistä Koutokeinon alueella
1923	508	437
1924	373–393	121
1925	190	138
1926	1798	1503
1927	485	316
1928	2126	1711
1929	2420	2338

Kuten Koutokeinon nimismiehen osuus kertoo, vaikein tilanne oli Enontekiöllä, jonka pohjoisrajalla poroja takavarikoitiin eniten huolimatta tarkasta paimennuksesta. Siellä, erityisesti Pöyrisjärvellä, poronhoito keskittyi aivan rajanpintaan enemmän

⁴⁰ Ptk:t (suomenokset) norj. viranomaisten takavarikoista 1924–27. Liite 17. PLNKA 540 154:1. KA; Ptk Enontekiön takavarikoinnista 13.1.1924. Liite 16. PLNKA 540 154:1. KA; Ptk: rajan-tarkastusmatkoista 1923–24. Jälj. 15.2.1924. PLNKA 540 154:1. KA; I. Itkonen E. N. Manniselle 12.12.1923 ja 14.1.1925. PLNKA 540 154:2. KA. Itkosen takavarikoinnit jälkien perusteella kohdistuivat Matin Niilan kylään eli Mathis ja Aslak Nilsen Logjen porokylään, jossa kerrottiin olevan ainakin 1500 poroa

⁴¹ P. M. porojen takavarikoista 5.5.1930. Liite 14. PLNKA 540 154:1. KA.

⁴² Kaukiainen 1997, 83.

⁴³ Suomen poroista Norjassa tehdyt takavarikot 1923–28. Liite 13. PLNKA 540 154:1. KA.

⁴⁴ Ibid.

kuin muualla. Säännöllisesti paimennetut porot olivat kesyinä myös helpommin takavarikoitavissa kuin esimerkiksi Itä-Inarin arat porot. Vuonna 1926 Koutokeinon nimismies takavarikoi peräti 1100 poroa aivan rajan tuntumassa, tuskin kilometrin-kään päässä siitä.

E. N. Manninen kirjoitti 1930-luvun alussa tilanteen käyvän sietämättömäksi poronhoitajille: ”Nyt jo on ihmisiä muuttanut poroineen Inariin, kun elanto käy mahdottomaksi, kun norjalainen takavarikoissaan lukee kohta jokaisen pään, joka sille puolelle sattuu pistäytymään”, Manninen maalaili.⁴⁵ Hän viittasi siihen, että muutama Näkkäläjärven sukuun kuuluvat poronmistajat muuttivat 1930-luvun alkupuolella Länsi-Inariin. He lähtivät juuri Pöyrisjärveltä ja Jauristunturista, joissa ”maat loppuivat” ylilaidunnuksen takia.⁴⁶

Pääsyinä muuttoon on pidetty laidunahtautta sekä heinävahinkojen aiheuttamia kohtuuttomia maksuja, joilla uudisasukkaiden on nähty suorastaan keinotelleen Enontekiöllä.⁴⁷ Nämä liittyivät yhteen sikäli, että porosaamelaisia uhkasivat pohjois-rajoilla takavarikot ja etelän suunnassa heinävahinkokorvaukset. Uutena, tiedossa olevana uhkana olivat rajalle rakennettavat esteaidat, jotka kääntäisivät porot taas kohti uudisasukkaitten viljelyksiä.

Inokkaaseen Koutokeinon virkamieskuntaan verrattuna Kaarasjoen ja Pulmangin kuntien nimismiehet eivät takavarikoineet suomalaisten poroja kovin tehokkaasti – väittipä suomalainen takavarikkotilastojen laatija Norjan viranomaisten jopa ”tahallaan säästävän utsjokelaisia”. Utsjoen Kaldoaivin paliskunnassa porojen kulkeutuminen rajan taakse oli toki ongelma, joskin 1920-luvun kuluessa siellä ruvettiin uudelleen paimentamaan poroja suven aikana. Siellä suurempana pulmana nähtiin ”norjalaisten peskinahanpyytäjän ja muiden sala-ampujain” saalistus, erityisesti niillä rajaseuduilla, jotka olivat lähellä merenranta-asutusta.⁴⁸

Enemmän poroja takavarikoitiin inarilaisen Muddusjärven palkisen koillisella rajalla. Siellä poroja ei paimennettu kesäisin, vaan ne suuntasivat pohjoistuulten houkuttamina ja paarmojen ajamina rannikon suuntaan. Rajavartijoiden tarve korostui siis poronhoidonkin takia. Erikoislaatuinen tilanne oli Paatsjoen paliskunnassa, jossa ”sovinnollisen tavan mukaisesti” Suomen ja Norjan porot olivat sekaisin kevät-, kesä- ja syyslaitumilla.⁴⁹

⁴⁵ Manninen 1998, 240–243.

⁴⁶ Ks. Inga Näkkäläjärven haastatteluun perustuva artikkeli Tapani Ranta, ”Näkkäläjärvet vaelsivat Käsivarresta itään.” *Lapin Kansa* 8.9.2001; Petri Halinen, ”Lemmenjoen 1800-luku ja 1900-luvun alku”. *Lemmenjoki. Suomen suurin kansallispuisto*. Toim. Liisa Kajala. Metsähallitus, Inari 2004, 40.

⁴⁷ Esim. Näkkäläjärvi 2004, 36; Valkeapää 2006.

⁴⁸ Oulun läähin maaherra Sisäasiainmin:lle 19.6.1929. PLNKA 540 154:1. KA.

⁴⁹ Ibid.

Norjan poroista Suomessa tehdyt takavarikot 1924–29⁵⁰:

Vuosi	Määrä	Niistä Enontekiön alueella
1924	985	770
1925	3	-
1926	134	11
1927	1363	-
1928	193	-
1929	119	36

Suomen puolella takavarikoitiin Norjan poroja siis vajaat 2800 päätä. Kevään 1924 takavarikoista Enontekiön nimismies Ilmari Itkonen teki suurimman, 400 poroa, jälkien perusteella, mutta tapaus mitätöitiin myöhemmin. Selvempi takavarikko oli tavoittaa lapinkylä 250 poron kanssa Suomen puolelta Tenomuotkasta, jossa se oli oleskellut viikon ajan. Myös joulukuussa Itkonen tavoitti Poroenon itärannalta lapinkylän 120 poron kanssa.⁵¹

Tämän jälkeen lähes kaikki takavarikot Suomen puolella tehtiin Utsjoen alueella, jossa nimismiehenä vuodesta 1925 lähtien toimi E. N. Manninen. Normaalit ”saaliit” olivat pikku parttioita, mutta aiemmasta käytännöstä poiketen nimismies takavarikoi alle kymmenenkin poron tokista yhden poron. Suurimmat tokat löytyivät yleensä Inarijoelta, jossa Manninen vuonna 1927 sai haaviinsa peräti 1350 poron elon. Siitä takavarikoitiin runsaat 80 poroa ja loput ajettiin rajan yli.⁵²

Suursaaliit olivat satunnaisia ja kovan työn takana. Yleensä nimismiehet eivät tavoittaneet ulkomaisia poroja kaksi kertaa vuodessa järjestetyillä tarkastusmatkoillaan. Poroja tiedettiin kyllä käyvän Suomen puolella, sillä esimerkiksi talvella 1920–21 Nuorgamin parhailla jäkälämailla tavattiin selkeät merkit 600–700-päisistäkin porolaumoista. Niitä oli kuitenkin vaikea tavoittaa.⁵³

Kaukiaisen mukaan syynä tarkastusten epäonnistumiseen olivat ”puhelinlinjat Tenojoen toisella rannalla”.⁵⁴ Kuten alussa kerrotusta E. N. Mannisen humoristisesta kuvauksesta käy ilmi, muunkinlaiset viestintäjärjestelmät olivat käytössä. Hänen mukaansa suuri työ oli yrittää tehdä yllätystarkastuksen lähtövalmistelut salaa kyläläisiltä, koska nämä kuin yhteisestä ymmärryksestä riensivät juuri silloin hakemaan monenlaisia lupakirjoja. Samoin Norjan puolen porosaamelaisilla oli Suomen puolella niin sukulaisia kuin vääртеjäkin, jotka olivat valmiita ilmoittamaan virkavalan tulosta.

⁵⁰ Norjan poroista Suomeassa tehdyt takavarikot 1923–28. Liite 12. PLNKA 540 154:1. KA.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Nimismiesten tark. matkojen kertomukset 1920–23, 1934; Paistunturin plk:n tiedoannot 1926–35. Kyösti Haatajan arkisto HII:1. OMA

⁵⁴ Kaukiainen 1997, 83.

Myös Enontekiön nimismies Ilmari Itkonen joutui ottamaan huomioon lennätinlinjat: Johtaakseen harhaan ”ensimmäistä Ruotsin puolella olevaa puhelinasemaa” hän lähetti miehen sen ohitse toiseen suuntaan. Tokkaan tullessaan hän havaitsi ilokseen, ettei saamelaisia oltu saatu varoitetuksi. Niinpä hän tavoitti 500-päisen porolon. Enontekiön rajoillakin nimismiehen joukkue kävi kilpahiihtoa poronomistajien kanssa. Lukuisat turhatkaan reissut eivät lannistaneet nimismiestä: ”Vaan eiköhän se viisaskin vielä tartu vipuun huolimatta ’juorulangoista’, puhelinjohdoista.”

Tavaksi tuli taittaa matkaa jopa ympäri vuorokauden, jotta yllätys onnistuisi. Erään nimismiehen kannalta onnistuneen tarkastuksen aikana Itkonen saattoi kehua: ”Kulkujälkemme oli havaittu n. 60 km etelämpänä, josta viesti oli pantu matkaan, mutta yhtämittaisen yötämyötäisen kulkumme ansiota oli, että tällä kertaa me voitimme”.⁵⁵

Kansallisuusmerkkejä ja esteaitoja

Kaiken kaikkiaan vuoden 1922 uusi sopimus muutti tilannetta niin, että nyt suomalaiset olivat tyytymättömiä, kun taas norjalaisille säädökset kävivät hyvin. Ne vähensivät Suomen porojen oleskelua alueella ja antoivat ”kohtuullista hyvitystä suomalaisten porojen Pohjois-Norjan riittämättömillä porolaitumilla kesällä tekemistä vahingoista”. Poru sopimuksesta jatkui tiedotusvälineissä koko 1920-luvun lopun.⁵⁶

Suomalaiset valittivat, että uusi sopimus ei kyennyt lainkaan aiempaa paremmin ehkäisemään porojen kulkeutumista yli rajan. Paimenien oli vaikea valvoa rajaa, joka kiemurteli ”vesijakajia hakien sikin sokin” enimmäkseen avoimia tunturimaita, joilla oli tuskin lainkaan luonnollisia rajoja. Vain Teno-, Inari- ja Paatsjoki muodostivat luonnollisen rajan maiden välillä. Pahimmat ylimenopaikat olivat tunturit Tenomuotkan seutuvilla sekä Näkkälän paliskunnan pohjoisraja, etenkin Pöyrisjärven seudut. Sen lisäksi Varangerin suunnassa ylikulku oli vilkasta Muddusjärven paliskunnassa kahden puolen Näätänojokea.⁵⁷

Monissa kannanotoissa porosopimusta pidettiin epäoikeudenmukaisena Suomalle. Kuten Aspelin oli todennut, Suomen poroja kulki Norjaan paljon enemmän kuin päinvastoin, mutta siitä huolimatta molempien oli maksettava samansuuruiset korvaussummat. Ongelmana oli sekin, että talvisin Norjan porojen joukossa ovat Suomen porot kulkeutuivat kevään tullen Jäämeren rannikolle ”norjalaisiin tokkiin ja parhaassa tapauksessa myöskin norjalaisiin korvamerkkeihin”.⁵⁸

⁵⁵ Kert rajantark 1920–27. DIVa:1. ENA. OMA.

⁵⁶ Ks. ”Sopimuksen ja sen vaikutusten arvostelua.” Käsinkirj. muistio. PLNKA 540 154:1. KA.

⁵⁷ Östen Elfving, ”Suomen-Norjan porosopimuksesta”. *Suomen Kuvalehti* 1933, 1571–73. 1933, 1572.

⁵⁸ *Rovaniemi* 5.11.1923; Kaukiainen 1997, 114.

Nimismies Manninen kuvaili tilannetta 1930-luvun vaihteessa niin, että pape-
rilla olevaa sopimusta porojen estämiseksi tulemasta rajan yli ei käytännössä ollut
edes yritetty. Sitä vastoin poroja oli takavarikoitu ”aina kun siihen tilaisuus ilmenee”.
”Näissä rytäköissä suomalaiset kuitenkin ovat vuodesta 1922 asti joutuneet pahasti
häviölle, saaneet lyödä satojatuhansia markkoja norjalaisten pöytään, sillä nämä ovat
löytäneet paljon enemmän meidän porojamme omalta puoleltaan kuin päinvastoin. –
– Kymmenen vuotta ovat suomalaiset poromiehet ja etenkin Pohjolan sanomalehdet
metakoineet tällaista sopimusta vastaan.”⁵⁹

Suomen puolella ratkaisuna ongelmaan nähtiin esteaidan rakentaminen rajalle. Se
tuntui kalliilta hankkeelta, eikä Suomi katsonut voivansa ryhtyä siihen yksin. Alus-
tavissa tunnusteluissa Norja ei tuntunut valmiilta yhteistyöhön, koska voimassaoleva
sopimus kävi sille hyvin. Suomen valtioneuvosto perusti 1927–28 oman komitean
selvittämään poronhoidon, maatalouden, uudisasutuksen ja metsätalouden suhteita.
Tehtävänä oli tarkistaa ehdotus poronhoitolaiksi ja tutkia mahdollisuuksia Norjan ja
Suomen välisen porosopimuksen muokkaamiseksi. Rajakysymykset olivat komitean
työssä sivuasia, mutta se totesi sopimuksen Suomen kannalta epäedulliseksi.⁶⁰

Tiedotusvälineissä porosopimusta koskeva arvostelu kohdistui nyt myös komitea-
aan. Suomalaisia neuvottelijoita sätittiin yleisesti pehmeystä norjalaisten kanssa,
jotka tuntuivat vetäneen pidemmän korren. Porosopimuksen lisäksi neuvottelut Te-
nojoen kalastuksen suhteen näyttivät sujuvan heikosti. Lapin Kansan pääkirjoituksen
mukaan tilanne molemmissa oli muodostunut ”köyhän asujamiston taloudelliseksi
hirttonuoraksi”. Saamelaisten kerrottiin olevan kovin tyytymättömiä sopimukseen ja
pitävän parhaimpana sopimusta, jonka mukaan porot saisi hakea vapaasti pois kum-
maltakin puolelta.⁶¹

Neuvottelut porosopimuksen uusimiseksi pääsivät lopulta käyntiin vuoden 1932
lopulla. Niitä varten Suomen valtuuskunta järjesti porokokouksia Inarissa, Utsjoella
ja Petsamossa antamaan suuntaa neuvotteluihin. Esimerkiksi Kaamasessa kokoontu-
neet poromiehet totesivat porojen karkailevan Norjan puolelle, ja kun laitumet heti
rajan takana olivat huonot, porot hakeutuivat kauemmaksi. Niitä oli vaikea löytää ja
ne sekaantuivat Norjan poroihin, minkä takia niitä ahdistelivat niin nimismiehet kuin
porovarkaatkin.

Muddusjärven paliskunnan poromiehet totesivat ainoaksi ratkaisuksi poroaidan
rakentamisen. Se estäisi myös Norjan porojen tulemisen talvella. Myös Utsjoen po-
ronhoidon todettiin kaipaavan poroaitaa, joskin suhteet Utsjoen ja Norjan saame-
laisten välillä olivat paremmat kuin kaakkoon siirryttäessä. Suomalaiset viranomai-

⁵⁹ Manninen 1998, 240–243.

⁶⁰ Kaukiainen 1997, 80–82.

⁶¹ Esim. ”Pohjoisrajan heikkoudet”. *Rovaniemi* 21.4.1928; ”Lappalaisväestön ja kielellisten oike-
uksien puolesta”. *Lapin Kansa* 21.9.1929; Kaukiainen 1997, 82.

set pitivät tosin syynä Utsjoen ”taloudellista riippuvuutta Norjasta” ja siitä johtuvaa ”Norjan yliherruutta”.⁶²

Paatsjoen paliskunta kertoi ulkomaisia poroja löytyvän erotuksissa jopa parituhatta ja ne olivat lisääntymään päin. Esimerkiksi Vätsärin tunturissa oli niin paljon Norjan poroja, että Suomen poroilla ei ollut sinne lainkaan asiaa ilman sekaantumista: ”Tshurnojoen rannoilla ennen asuneet tunturilappalaiset, joilla vielä 4 vuotta sitten oli 500 poroa, ovat Norjaan menettäneet miltei kaikki poronsa ja elävät nykyisin kalastuksella. Jäljellä heillä lienee 100 poroa.” Paatsjokelaisetkin pitivät raja-aitaa tarpeellisena, jotta voisivat lisätä porokantaansa 1700 päästä ainakin 4500 päähän.⁶³

Petsamon puolella Salmijärven paliskunnassa samaa ongelmaa ei ollut. Paliskunta oli jakaantunut epävirallisesti kahteen osaan, Suonikylän alueeseen ja suomalaisten hallinnoimaan Paatsjoen laaksoon. Suonikylän porot eivät pyrkineet rannikolle, ja myös suomalaisten poroille paremmat jäkälämaat löytyivät pikemminkin idempää, suonikyläläisten mailta, kuin Norjan puolella, jossa oli heikot laitumet.⁶⁴

Marraskuussa 1932 alkaneiden neuvotteluiden lähtökohtana oli sopia järkevistä korvausjärjestelmästä, toimivan valvonnan järjestämisestä rajaseuduilla sekä esteaitojen suunnittelusta rajoille. Norjalaiset vaativat Suomen porosaamelaisilta kesäpaimennuksen parantamista. ”Suomen taholta viitattiin siihen, että lappalaiset niin paljon rakastavat porojaan, että he kyllä tekevät voitavansa estääkseen niitä tulemasta ammutuiksi toisella puolella rajaa. Kun siitä huolimatta epäonnistuvat yrityksissään, osoittaa se järjestelmän mahdottomuutta.”⁶⁵

Norjalaiset neuvottelijat huomauttivat aluksi tulleen vain keskustelemaan näistä kysymyksistä ilman sitoumuksia. He paneutuivat kuitenkin neuvotteluihin selvittämällä monien asiantuntijoiden avulla raja-alueiden tilannetta tarkoin. Ensimmäisissä kokouksissa norjalaisella valtuuskunnalla oli suomalaisten mielestä epäluuloinen ja ehkä ylimielinenkin asenne. Valtuuskuntaan kuuluvien erityisasiantuntijoiden, kuten Itkosen ja Östen Elfvingin, avulla suomalaiset pystyivät kuitenkin torjumaan norjalaisten liialliset vaatimukset ja saamaan norjalaiset ymmärtämään omia kantojaan.

Ensimmäisissä kokouksissa norjalaiset tuntuivat haluavan aidata koko raja-alueen Suomen kustannuksella. Ehdotukset käsittivät esimerkiksi pitkän aidan Somasjärveltä Haltin yli, jota aluetta norjalaiset pitivät yhtenä ongelmallisimmista. Ilmari Itkonen osoitti kuitenkin väitteet liioitelluiksi, samalla kun ehdotti järkevämpiä ratkaisuja esimerkiksi luonnonesteiden käyttämiseksi aitojen tehostimina.

⁶² Ptk poromiesten kok Muddusjärven plk:ssa 16.10.1932. PLNKA 540 154:1. KA.

⁶³ Ptk poromiesten kok Paatsjoen plk:ssa 16.10.1932. PLNKA 540 154:1. KA.

⁶⁴ Ptk poromiesten kok Salmijärven plk:ssa 17.10.1932. PLNKA 540 154:1. KA.

⁶⁵ Ptk Suomen-Norjan porosopimusneuv. 2.11.–10.11.1932. PLNKA 540 154:1. KA; Suomen neuvottelijoiksi nimitettiin aluksi valtioneuvos Antti Ahonen ja varatuomari L. I. Itkonen, mutta kun molemmat joutuivat jättämään eronpyynnön eri syistä, edustajiksi tulivat Oslostaa Suomeen palannut Östen Elfving ja Itkosen sijaisena Oulun poliisipäällikkö E. N. Manninen.

Norjalaiset ehdottivat korvausten muuttamista laidunmaksuiksi, joita suomalaiset eivät hyväksyneet. Suomalaiset tyrmäsivät myös ajatuksen ”kansallisuusmerkeistä”, jotka laitettaisiin porojen oikeaan korvaan. Ne edellyttivät merkkien vaihtamista toisiksi ja joka tapauksessa aiheuttaisivat sekaannuksia ”valtionmerkin” ja yksityisten merkkien välillä. Suomalaiset vetosivat erityisesti ennakoimaansa ”lappalaisten vastustukseen”.⁶⁶

Elfvig otti tiukan asenteen myös siihen, että Suomi joutuisi suurimman rakentajan rooliin. Näin Norja saisi edullisemman roolin hankkeen arvostelijana niin, että se voisi tuntea houkutusta riitauttaa vähäpätöisiäkin asioita. Neuvottelut kääntyivät vähitellen siihen suuntaan, että Norjan osuudesta aidanrakentamisen kustannuksiin alettiin neuvotella. Suomalaiset pyrkivät saamaan Norjan vastaamaan 30 prosenttia kustannuksista.

Jopa suomalaisten yllätykseksi Norja tarjoutui lopulta korvaamaan puolet este-aitojen rakennus- ja kunnossapitokustannuksista. Suomalainen valtuuskunta laski, että aitoja rakennettaisiin yhteensä 377,5 kilometriä ja yhteishinnaksi tulisi vajaat 5,2 miljoonaa markkaa. Aitojen rakentaminen päätettiin aloittaa viimeistään ennen vuoden 1939 loppua ja saattaa loppuun viidessä vuodessa.⁶⁷

Vuonna 1936 ratifioitu sopimus oli siis Suomen kannalta edullisempi kuin oli uskallettu toivoa. Kaukiainen on viitannut siihen, että Norjan asenteen muuttuminen myönteisemmäksi liittyi ilmeisesti maailmanpoliittiseen tilanteeseen, joka vaikutti pohjoismaisten suhteiden lämpenemiseen 1930-luvun kuluessa. Norjakin joutui haakeutumaan yhteistyöhön naapureiden kanssa ja etsimään Suomeakin tyydyttävää ratkaisua rajakysymyksissä.⁶⁸

Valtakuntien välisen aidan rakentamista ehdittiin valmistella jo 1930-luvun lopulla niin, että tunturiin kuljetettiin suuri määrä puutavaraa. Kirjailija Erik Therman todisti vuonna 1939 Vuontisjärvellä, kuinka metsänhoitaja merkitsi puita raja-aidan rakentamiseksi, kihlakunnantuomari Itkonen paalutti pylväiden paikkoja ja nimismies Öhman valvoi puutavaran kuljetuksia.⁶⁹ Sota keskeytti kuitenkin hankkeen, jota päästiin jatkamaan vasta sotien jälkeen.

Raja-aitojen rakentaminen pääsi kunnolla käyntiin 1940-luvun lopulla ja erityisesti 1950-luvulla. Väinö Oinosen mukaan Enontekiön saamelaiset pitivät hanketta huonona ratkaisuna. Aitojen rakentamisen kustannukset nousivat miljooniin mark-

⁶⁶ Ptk Suomen-Norjan porosopimusneuvottelukunnan kokouksista 2.11.–10.11.1932, 14.8.–26.8.1933 ja 6.–24.2.1934. PLNKA 540 154:1. KA.

⁶⁷ Ptk porosopimusneuvottelukunnan kokouksista 27.8.–15.9.1934. PLNKA 540 154:2. KA. Suunnitelman mukaan aita Haltilta Somasjärveen maksaisi 266,000, Tenomuotkan aita 525,000, Näkkälän aita 710,000, Pulmangin aita 294,000, Kolmisjärven–Näätämojoen aita 275,000, Näätämojoki-pyykki 353 342,000, siitä Kivilompoloon 276,000, Siitä Paatsjoelle 415,000 ja Vuoremin aita 367,000.

⁶⁸ Kaukiainen 1997, 85–87.

⁶⁹ Erik Therman, *Noitien ja paimentolaisten parissa*. Alkuteos Bland noider och nomader 1940. WSOY, Helsinki 1940/1990, 102–104.

koihin, johon piti lisätä vielä “iänkaikkinen ylläpito”. Oinosen mukaan Nils Tornensuksen mielipide oli, että raja-aitahankkeen asiantuntijat olivat “ihan umpisia” Lapin asioissa ja varsinkin poronhoidossa. Vanha poromies lähetti päättäjille vatoomuksen, että saamelaisiin liittyvissä hankkeissa komiteoihin piti ottaa mukaan saamelaisiakin.⁷⁰

Päätäntö

Rajasulut 1800-luvun loppupuolella merkitsivät yhtenäisen saamelaisen poronhoitoalueen – jopa sukujen omien alueiden – pilkkomista osiin. Paitsi, että se merkitsi kriisiä perinteiselle porosaamelaiselle yhteisölle, seurauksia ratkottiin valtioiden välillä sadan vuoden ajan. Erityisesti Norjan ja Suomen, kahden kansallishenkisen valtion, poliittinen vastakkainasettelu 1920- ja 1930-luvuilla nosti esiin myös porolaitumet eräänä keskeisistä kiistakysymyksistä.

Valitun lähdeaineiston takia olen käsitellyt artikkelissani porolaidunkysymyksen kehitystä lähinnä virallisten tahojen eli päättäjien ja nimismiesten näkökulmasta. Heille kyse oli erityisesti käytännön vaikeuksista valvoa pitkää ja maastonsa puolesta hankalaa valtakunnanrajaa. Tarton rauhan jälkeen rajakysymykseen liittyvät taloudelliset seikat aiheuttivat poliittista kädenvääntöä, kun korvauksista ja esteitojen rakentamisesta väiteltiin.

Porosaamelaiset merkitsivät viranomaisille lähinnä ongelmaa. Rajantakaiset saamelaiset syyllistyivät laittomiin rajanylityksiin, ja nimismiehiä arveluttivat toisinaan vain käytettyjen keinojen eli takavarikkojen aiheellisuus. Suomen ”omat” saamelaiset taas olivat ongelma siksi, että heillä ei tuntunut olevan halua yhteistyöhön virkamiesten kanssa. Tämä ihmetytti viranomaisia, joiden mielestä niin rajasulussa kuin myöhemmässä valvonnassakin oli kyse Suomen laidunalueiden suojelusta eli poronhoitajien omasta parhaasta.

Yhteistyöhaluttomuus ei sinällään ollut mikään ihme. Rajasulut ja porojen “kansallisuuden” valvonta olivat esimerkkejä siitä, kuinka ulkopuolinen järjestelmä korvasi aiemman toimintamallin ilman, että minkäänlaisia soveltavia ratkaisuja edes etsittiin. Porokylä ei pyritty integroimaan uusiin järjestelmiin, vaan koko valvontajärjestelmä oli ilmoitusasia, johon porokylä tuli sopeutua kuten parhaiten taisivat. Poronhoitajien apua järjestelmän kehittämisessä ei käytetty missään vaiheessa.

Järjestelmän nurinkuruisuutta saamelaisten kannalta kuvastavat nimismies Ilmari Itkosen kertomat tapaukset. Hänen mukaansa huono porokoira, kehnot kelit ja pitkä matka saattoivat tehdä mahdottomaksi kuljettaa takavarikoituja poroja muualle huutokaupattavaksi. Byrokriatiakin asetti esteitä – hän kun ei saanut enää laskuttaa hyvän porokoiran vuokraa. Niinpä Itkonen takavarikoi rajan ylittäneitä poroja – vähem-

⁷⁰ Väinö Oinonen, *Kolmen valtakunnan kota-Lappia*. WSOY, Helsinki 1947, 104.

män kuin aiemmin, mutta parhaimmasta päästä – ja huutokauppasi ne paikan päällä suoraan niille saamelaisille, joilta ne oli takavarikoitu. Näin hän sai jopa paremman lunastushinnan kuin kuljettamalla niitä muualle. Saaduilla tuloilla rahoitettiin tulevat takavarikointimatkat.⁷¹

Saamelaisten suhtautuminen “virkarosvoihin”, kuten Manninen asian ilmaisi, on sinällään arvattavissa, mutta sen tarkempaa kuvaa saamelaisten näkemyksiin ja asenteisiin käyttämäni lähteet eivät anna. Tutkimuksessakin sitä on selvitetty vielä varsin hajanaisesti. Selvältä näyttää, että rajasulkujen jälkeinen käymistila johti suuriinkin muutoksiin Käsivarren ja Enontekiön alueilla, kuten myös Utsjoen, Länsi-Inarin ja Sompion paikallisyhteisöissä. Poronhoitajien muutot loivat laiduntyhjiöitä, jotka täytyivät pian uusilla tulijoilla. Yhteiskunnan ja maankäytön muutokset johtivat uusien porokylämuotojen muodoutumiseen vielä 1920- ja 1930-luvuilla. Edelleen selvittäväksi jää, kuinka paljon kyse oli porosaamelaisyhteisöjen sisäisestä kehityksestä ja kuinka paljon ulkoisista paineista ja vaikutteista.

⁷¹ Kert rajantark 8.5.1928. DiVa:1. ENA. OMA.

Summary: Nationality of reindeer? Reindeer herding on the border zone between Finland and Norway at the beginning of the 20th century

The closings of borders between Norway and Finland under Russian rule in 1852 and between Russia/Finland and Sweden in 1889 put the Sámi reindeer herding into turmoil in the three Nordic countries. The border closings have been seen to be the reason for the crisis of large-scale reindeer nomadism among the Sámi, which was based on annual migration between the inland forest zone and the coast of the Arctic Ocean. Trying to adapt to the situation, the Sámi reindeer herders moved to different directions, e.g. to the northern Sodankylä area in Finnish Lapland.

Because the closing of the border between Norway and Russia/Finland was not a bilateral contract but an order made by Russia, different instructions were given in the two countries to control reindeer herders on the border zone. In 1853, the Finnish authorities were allowed to confiscate 10 per cent of every reindeer stock of Norwegian Sámi on the Finnish side of the border. The instructions in Norway in 1854 applied mostly to reindeer Sámi in Finnmark, Norway; Finnish reindeer owners could only be fined for having their stock on Norwegian soil. Usually, the Norwegian authorities could only claim their receivables through official channels. During 1869–1900, the Finnish officials confiscated nearly 3000 reindeer while the frustrated Norwegian authorities even shot “illegal” reindeer, using their own criminal law as a ground.

The acts of confiscation made by local sheriffs were races against Sámi herders because at least one reindeer of any herd was needed for evidence of illegal actions. In spite of the possible damages to pastures made by illegal reindeer, the Finnish Sámi were not eager to help the authorities because many of the herders across the border were their own relatives. There was an effective warning system among the Sámi to inform one another of raiding sheriffs.

Partly because of political reasons, the conflict situation on the border zone was heightened in the 1920s and 1930s, concerning the reindeer issue among many others. In 1922, a contract was made between Norway and Finland to unify the regulations, but it seemed to accelerate the collision even more. On the Finnish side, Norway was claimed to gain more benefit from the contract because more Finnish reindeer were supposedly escaping to Norway than vice versa.

As a result of the dispute, a special committee was established to study the use of pasture lands on the border zone. After serious investigations, the committee proposed a heavy fence system to prevent the reindeer from moving across the border. Reflecting the better understanding between Norway and Finland before the second world war, Norway even agreed to cover half of the cost of building and maintaining the fence system. The influences of the border closings to Sámi societies on both sides of the border are not studied in this article. Even at the beginning of the 1930s, some reindeer herding families from the border zone in Enontekiö moved to Inari at least partly due to the border closings and the planned fence system.

Language consultant: Mirka Rauniomaa